

פרשת בשלח

הרב שמעון קליין

שני מודלים של מנהיגות

זה לעומת זה הם מעמידים את א-להים, אשר בידו היו נתונים במצרים, ואת משה ואהרן אשר הוציאו אל המדבר. העמדה זו היא פלאית. יציאת מצרים מתוארת כפרי הגותם של משה ואהרן, ומנגד - הישיבה במצרים משויכת אל א-להים. המשך קריאה בכתוב, בדברי משה אליהם מאשרת קריאה זו: "עָרַב וַיְדַעְתֶּם כִּי ה' הוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם". משה טורח להוכיח שהקב"ה הוא שהוציאם ממצרים. בהנגדה הוא שואל - "וַיִּנְחַנוּ מָה כִּי תְלִינוּ עֲלֵינוּ?".

הקושי - זועק. וכי לא ידעו את שיודע כל ילד בישראל - שמשה הוא בסך הכל שליח? וכי לא ראו עיניהם את יד ה' החזקה? לא שמעו על מכות מצרים או על בקיעת ים סוף?

טענת העם מזמינה התבוננות על טיב מנהיגותם של השניים³. אם משה ואהרן הם מנהיגים המגשימים את דבר א-להים ואינם נתבעים להכרעות, הרי שמחשבת העם היא בלתי נתפשת. ומנגד - אם א-להים הורה להם, אך לצד זאת היה להם שיקול דעת ואחריות רחבה, קיים קצה חוט, פתח להתחיל וללמוד את הפרשה.

תגובת א-להים

תגובה ראשונה לתלונת העם היא של א-להים:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה הֲנִי מִמְטִיר לְכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמַיִם וְיֵצֵא הָעָם וְלָקְטוּ דָבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ לְמַעַן אֲנִסְנוּ הַיָּלֶף בְּתוֹרָתִי אִם לֹא: וְהָיָה בְּיוֹם הַשְּׁשִׁי וְהָכִינוּ אֶת אֲשֶׁר בְּיָדָם וְהָיָה מִשְׁנֵה עַל אֲשֶׁר יִלְקְטוּ יוֹם יוֹם

(שמות ט"ז, ד-ה')

א-להים פונה אל משה, ובאמירתו נעתר לטענת העם המתרפק ללחם. פנייתו - "הֲנִי מִמְטִיר לְכֶם" בגוף נוכח ובלשון רבים, מעמידה את הדיבור הא-להי אל משה כמכוון אל העם. 'הֲנִי', הוא פותח, ממציא עצמו. 'כבקשתכם - יהיה לכם, במעורבות ישירה שלי, והוא יופק מן השמים, לא מן הארץ'. העם יצא וילקוט ממנו, "דָבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ" - דבר הניתן ביום, יינתן ביומו, לא ביום אחר. ללא 'פת בסל', וללא התנהלות טבעית. כעת מוסיף א-להים מטרה וייעוד

תמוך במקרא: "טובים היו חללי חרב מחללי רעב שהם זנבו מדקרים מתנובת שד"ל" (איכה ד', ט').

³ בהמשך העיון, ההתייחסות תהיה בעיקר למנהיגות משה, על אף שבניסוחים תהיה היצמדות חלקית לניסוחי המקרא בהם מתוארים השניים.

וַיִּלְוֵנוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן

איזה סוג של מנהיג היה משה? מהי מידת שיקול הדעת שהייתה לו? מהי מידת האחריות שהוטלה על כתפיו? רבים מתייחסים אליו כאל שלוחו של א-להים במלוא מובן המילה. א-להים קובע, לו שיקול הדעת, לו האחריות, ומשה הוא המוציא לפועל הממלא בנאמנות אחר הוראות קונו.

לימוד זה יעמיד למבחן הנחת יסוד זו. במהלכו, נבוא בשערי פרשייה המתארת משבר בין העם לבין מנהיגיו - משה ואהרן. נבקש להבין כיצד הוא התנהל? מהי טענת העם? מהי תגובת המנהיגים? היכן מתערב א-להים והיכן לא? באיזו דרך? יותר משתלמד פרשייה זו על עצמה, היא תלמד על הכלל, על העמדה שהייתה למשה נוכח א-להים - כמנהיג, ולימים כנותן התורה.

וַיִּסְעוּ מֵאֵילָם וַיָּבֹאוּ כָּל עֵדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל מִדְבַּר סִין אֲשֶׁר בֵּין אֵילָם וּבֵין סִינַי בְּחַמְשֵׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי לְצֵאתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: וַיִּלְוֵנוּ {וַיִּלְוֵנוּ} כָּל עֵדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן בְּמִדְבַּר: וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִי יִתֵּן מוֹתָנוּ בְּיַד ה' בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁבְתָנוּ עַל סִיר הַבָּשָׂר בְּאֶקְלָנוּ לֶחֶם לְשִׁבְעַת כִּי הוֹצֵאתֶם אֹתָנוּ אֶל הַמִּדְבָּר הַזֶּה לְהָמִית אֶת כָּל הַקָּהָל הַזֶּה בְּרָעַב (שמות ט"ז, א'-ג').

בני ישראל נוסעים מאילים, עוזבים מקום חנייה ובאים אל המדבר¹. מעבר זה אינו פשוט והתגובות אליו לא מאחרות לבוא: "מִי יִתֵּן מוֹתָנוּ בְּיַד ה' בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁבְתָנוּ עַל סִיר הַבָּשָׂר בְּאֶקְלָנוּ לֶחֶם לְשִׁבְעַת", מתלוננת העדה. 'ולואי והיינו מתים ביד ה' במצרים, עם השפע שהיה לנו שם - בישיבה על סיר הבשר ובאכילת לחם לשובע. לא כאן, במדבר אליו הוצאתם אותנו, משה ואהרן, להמית את הקהל הזה ברעב².

¹ אילם הוא מקום שפע: "וַיָּבֹאוּ אֵילָמָה וְשָׁם שָׁתִים עֲשָׂרָה עֵינַת מִים וְשִׁבְעִים תְּמָרִים וַיִּחַנוּ שָׁם עַל הַמַּיִם", ודומה שהמעבר החד ממקום שפע אל המדבר משמש גם הוא כגורם בתגובתם.

² בקשת העם למות במצרים: "מִי יִתֵּן מוֹתָנוּ בְּיַד ה' בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" תמוהה. מתבקשת הייתה כמיהה לחיות במצרים תחת יד ה', בניגוד למצבם כעת שלדעתם הם עומדים למות במדבר! דומה שציון המוות בא ליצור הנגדה בין מוות ברעב לבין מוות בחרב או במיתה אחרת. במילים אחרות - מוות ברעב במדבר נתפש בעיניהם כגרוע מכל, והם מתרפקים על האופציה למיתה אכזרית פחות, שהתאפשרה בהיותם במצרים תוך שהם ישובים על סיר הבשר ואוכלים לחם לשובע. לאבחנה זו, בין סוגי המיתה,

ששומע את תלונותיכם. "ונחננו מה פי תלינו עלינו?" במילים אלו הם מוסיפים תהייה על העם באומרם - 'איננו הכתובת לתלונות'.

עד כאן העיקרון. כעת עובר משה ומתרגם את הדברים לפסים מעשיים:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בְּתַת ה' לָכֶם בְּעֶרְב בֶּשֶׂר לֶאֱכֹל וְלֶחֶם בַּבֶּקֶר לְשִׁבַע

בְּשִׁמְעַ ה' אֶת תְּלֹנְתֵיכֶם אֲשֶׁר אַתֶּם מְלִינִם עָלָיו וְנַחֲנוּ מֶה לֹא עָלִינוּ תְּלֹנְתֵיכֶם פִּי עַל ה' (שם, ח')

א-להים ייתן לכם בערב בשר לאכול, ובכך תדעו שהוא הוציאכם ממצרים. מדוע אכילת בשר עשויה להביאם לידיעה זו? דומה שמילים אלו מתכתבות עם תוכן תלונתם - "מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר". יד ה' נתפסה מבחינתם כשפע שניתן להם במצרים, וכעת מובטח להם שפע דומה במדבר. מעין אם או אב שנוכחותם נקשרת במושגיו של ילד כמי שמעניקים לו את השפע. משה ממשיך: "ולחם בבקר לשבע בשמע ה' את תלונתיכם אשר אתם מלינים עלי" - גם חלק זה הוא מענה לתלונתם - "באכלנו לחם לשבע". לחם יינתן לכם בבוקר לשבוע, ובכך תראו, תבינו שה' נוכח, אתם נתונים בידי והוא שומע את תלונותיכם.⁵

כאמור, תגובתם זו מפתיעה. בניגוד לא-להים המדבר על לחם, משה מדבר על בשר ועל לחם; הלחם שמזכיר א-להים יגיע מן השמים, ולחמו של משה אינו משויך אליהם; א-להים מדבר על ניסיון - "הילך בתורתך אם לא", משה מדבר על יחסי קרבה, על הידיעה שה' עימם; א-להים מדבר על כמות כפולה והכנות ביום השישי, ומשה אינו אומר על כך דבר.

מה בין תגובת ה' לבין תשובת משה?

מהו פשר הפער הגדול כל כך בין הדברים? מדוע שינה משה מדברו של א-להים?

כדי לענות על שאלה זו, יש ללכת צעד לאחור ולשאול שאלה קודמת. מה טוען העם? וכי באמת ובתמים רצונם

⁵ בערב מתוארת ידיעה, ובבקר ראייה. בערב - אכילת הבשר תייצר ידיעה על היציאה, ואילו בבוקר אכילת הלחם תראה את כבוד ה' השומע את תלונות העם. דומה שכך הוא הדבר: ערב מגלם זמן של התכנסות פנימה, למקום האישי. בהתאמה - הידיעה מגלמת מפגש פנימי, אישי, וגם אכילת הבשר מעוררת סוג של ידיעה - בעונג ובתאוה המתלווים אליה. במובן זה מפגש חווייתי עם בשר עשוי לעורר לתחייה תנועת נפש ישנה עת ישבו על סיר הבשר במצרים, ולעורר בהם את ההכרה שה' (הנותן להם כעת בשר) הוא שהוציאם ממצרים (שהרי גם שם הוא נתן להם בשר). בוקר הוא זמן של בהירות והכרה והוא עשוי לייצר ראייה. הבנה שה' שומע ונענה לתלונותיכם - בנתינת לחם לשבוע, לא דאגה לחוויה אלא בדאגה לעצם הקיום במדבר.

למעמד: 'למען אנסנו', את העם, 'הילך בתורתך אם לא'. במילים פשוטות, אומר א-להים לעם - 'אתם רוצים להיות נתונים ביד ה', ולא תחת ריבונות בשר ודם? בבקשה, אך הבינו מהי המשמעות. יהיו ניסיונות ויהיה גם מחיר - תביעה רוחנית שתלווה אל הנתינה⁴.

"והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו והיה משנה על אשר ילקטו יום יום" - לאחר תיאור ההתרחשות היום יומית, מתוארת התרחשות אחרת, ביום השישי לרדת המן. ביום זה יכינו העם את אשר יביאו אל אוהליהם, ושיעורו יהיה משנה - שיעור כפול ביחס למנת הליקוט הרגילה. מילים אלו מעט עלומות. לאיזו מטרה משמשת ההכנה? מדוע הכמות כפולה ביום זה? דומה שעמימות זו היא ביטוי נוסף לניסיון - לעמדה של מי שנתון ביד ה', מקבל לחם פלאי, וכעת נתבע להכין ממנו דבר לקראת תכלית שעדיין לא התוודע אליה.

עד כאן תגובת ה'. בשלב הבא - משה ואהרון פונים אל בני ישראל ומתארים בפניהם את העתיד לקרות. ציפייתו הפשוטה של המתבונן בפרשה היא לראות את המנהיגים מעבירים את המסר, את הפתרון שהציע א-להים בפני העם.

תגובת משה ואהרון

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עֲרַב וַיִּדְעֶתֶם כִּי ה' הוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

וּבִקֶּר וּרְאִיתֶם אֶת כְּבוֹד ה' בְּשִׁמְעוֹ אֶת תְּלֹנְתֵיכֶם עַל ה' וְנַחֲנוּ מֶה כִּי תְּלוּנוּ {תְּלוּנוּ} עָלֵינוּ:

(שמות ט"ז, ו'-ז')

במילים אלה משיבים משה ואהרון אל העם. תגובתם - מפתיעה. תחילה הם מציינים מגמה: "ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים" - בערב יקרה דבר שיגרום לכם לדעת שה' הוציא אתכם מארץ מצרים. "ובקר וראיתם את כבוד ה' בשמעו את תלונתיכם על ה'" - בבוקר יתרחש דבר שיגרום לכם לראות שה' שומע את תלונותיכם. 'לדבריהם - אתם נתונים בידינו, ולא בידי של א-להים? בערב תדעו על חלקו ומעורבותו ביציאה, ובבוקר תראו את כבודו כמי

⁴ לימים, יבקש העם משה לתווק בינו לבין א-להים, על מנת שלא יהיו חשופים אל הדיבור הא-להי: "וכל העם ראים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השפר ואת החר עשן וירא העם ויגעו ויעמדו מרחק: ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו א-להים פן נמות: ויאמר משה אל העם אל תיראו כי לבעבור נסות אתכם בא הא-להים ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו" (שמות כ', ט"ז). ובמקום אחר: אליהו גר עם האישה הצרפתית בביתה, והנה מת בנה, והיא באה אליו בטענות: "ותאמר אל אליהו מה לי ולך איש הא-להים באת אלי להזכיר את עוני ולהמית את בני" (מלכים א' י"ז, י"ח). לגור במחיצת איש א-להים פירושו - להעמיד אותי נוכח תביעה רוחנית גבוהה, מתמדת, ובכך - להזכיר את עוונתי.

כאמור, משה שומע את הדברים, ומעביר מסר אחר לעם. מדוע? מה היה קורה אילו העביר משה את דבר ה' כמות שהוא - אל העם? מבשר להם על בקשתם שנענתה, וגם על המחיר הרוחני הכרוך בכך? איננו יודעים, אך ניתן לשער שהתוצאה הייתה - שבר. רוח העם שברירית, והמשה היה מפיל את רוחם ומרחיקם עוד. משה 'קורא את המפה' ומתייצב בעמדת מגשר, לוקח אחריות ומבקש להמתיק. הוא שומע את הדיבור הא-להי, מבין שאזון העם אינה בשלה לקלוט אותו כפי שהוא, ומביא אותו למקום אחר. הוא מדבר על קרבה וקשר בין א-להים אליהם, לא על דין וניסיון. הוא אינו מצמצם את מידת הלחם, וגם אינו מדבר על מקורו. בפתח דבריו - הבשר, עליו התרפקו בזכרם את הישיבה על סיר הבשר, והוא מבקש להרגיעם. תיווך זה מעצים את נוכחותו הוא, כמי שעומד ביניהם וכמי ש'עוצר בגופו' את השבר.

אם באים לשרטט מודל לצורת התנהלות זו, ניתן לראות במשה מעין מפקד זוטרי הנתון למרותו של מפקד עליון. המפקד העליון פוקד ונותן הוראות, אך הוראותיו אינן אופרטיביות, ואינן מתאימות למציאות כפי שהן, אחד על אחד. מהותן היא - הגדרת יעדים, מדיניות, ולעולם הן תיקחנה בחשבון את הצורך בהתאמה אל המציאות. היישום, יהיה בידי בעל האחריות - במקרה זה המפקד הזוטרי, להבין את המטרייה הנתונה ברשותו ולבנות מתאמים בין ההוראה מגבוה לבין הדרך הטובה ליישומה.⁷

משה מבקש גיבוי

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אֱהֲרֹן אָמַר אֵל כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל קָרְבוּ לִפְנֵי ה' כִּי שָׁמַע אֶת תְּלַלְתֵיכֶם: וַיְהִי כַּדָּבָר אֲהֲרֹן אֵל כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּפְּנוּ אֶל הַמִּדְבָּר וְהָיָה כְּבוֹד ה' נִרְאָה בְּעֵינָם" (שם, ט"ז).

שוב יוזם משה. הוא פונה אל אהרון, מבקש ממנו לאסוף את העדה ולהכינם למעמד בו יתגלה ה' לעיני העם. אהרון עושה כן, והעם פונה אל המדבר, מתכונן אל המעמד. "וְהָיָה כְּבוֹד ה' נִרְאָה בְּעֵינָם"⁸. צעד זה אינו מובן מאליו. ראשית - משה כמו מנהל את היומן של א-להים. ללא התרעה הוא מודיע לעם על כבוד ה' שעומד להיראות בענן, וכמו מציב עובדה גמורה בפני א-להים. משה גם מציג את א-להים כמי ששמע את תלונות העם - "קָרְבוּ לִפְנֵי ה' כִּי שָׁמַע אֶת תְּלַלְתֵיכֶם". תיאור זה הוא אמת, אך אינו 'כל האמת'. למעשה כבוד ה' נראה והוא עומד לדבר עם משה, לא עם

הוא לשוב למצרים? וכי מה שאפיין את עבדות מצרים הוא סיר הבשר, או הלחם שאכלו לשובע? יש להקשיב לדבריהם: "וַיִּלְוֵנוּ כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל מֹשֶׁה וְעַל אֱהֲרֹן בַּמִּדְבָּר" - פסוק זה מגדיר נושא - תלונה על משה ואהרון, בהקשר למצבם במדבר. בפסוק הבא מתרפק העם בנוסטלגיה על הימים בהם היו נתונים ביד ה', "בְּשִׁבְתֵּנוּ עַל סִיר הַבֶּשֶׂר בְּאֶמְלֵנוּ לֶחֶם לְשִׁבְע". זה לעומת זה הם מעמידים את מנהיגות משה ואהרון, ואת "יד ה'" שהיו נתונים ברשותה במצרים.

מדוע ישיבה במצרים פירושה להיות נתונים ביד ה'?

עד כה גורלם לא היה נתון בידם. הם ישבו בארץ זרה, תחת שלטון זר, ואלו נתפשו בעיניהם כחלק מיד ה', מלך כל הארץ. יד ה' זו - בלבושה המצרי, סיפקה להם בשר, דאגה למחסורם - "וְלֶחֶם בַּבֶּקֶר לְשִׁבְע", ולכלל צורכיהם הקיומיים. כעת הם נתונים בידי משה ואהרון, ההכרעות מתקבלות לא 'שם', אלא כאן, קרוב מאוד אליהם. הבסיס הקיומי שהיה מובטח להם במצרים - בשר ולחם, מוטל כעת בספק, עם כניסתם אל המדבר. תחת הגורל או גזירת הא-להים שהיו נתונים בידי אתמול, הם נתונים כעת בידי מנהיגים, תלויים בהחלטותיהם, בסוג של הנגדה ל'יד ה'". כך רואה העם את הדברים, והוא רוטן, לא פונה אל משה ואהרון, לא מנסה לפתור את הקושי.

⁶ דמיון מה לעיקרון זה נוכח בתפישתו של שמואל הנביא. העם מבקש מלך ככל הגויים, ובכך הוא מבטא את רצונו במנהיגות הנוטלת אחריות רציפה על המציאות. שמואל רואה במודל איש הרוח המנהיג את העם (כנביא), או בשופט הנשלח מעת לעת על ידי א-להים את הדמות הראויה להנהיג. לטענתו - קיומו של מלך, מערכת ומנגנון שבהם מענה לכל הבעיות, מהווים תחליף למלכות ה'. זה לעומת זה הוא מעמיד (במעמד במצפה בפרק י"ב) את תקופת השופטים בה היה נתון העם בידי א-להים: "וַיִּזְעַקוּ אֵל ה' וַיֹּאמֶר {וַיֹּאמְרוּ} חָטֵאנוּ כִּי עֲזַבְנוּ אֶת ה' וַנַּעֲבֹד אֶת הַבְּעָלִים וְאֶת הָעִשְׁתֹּרֹת וְעַתָּה הֲצִילֵנוּ מִיַּד אִיִּבְנוּ וְנַעֲבֹד: וַיִּשְׁלַח ה' אֶת יִרְבֵּעֵל וְאֶת גְּדֹן וְאֶת פִּתְחָה וְאֶת שְׁמוּאֵל וַיַּצֵּל אֶתְכֶם מִיַּד אִיִּבְיָכֶם מִסָּבִיב וַתִּשְׁבוּ בְּטַח" (שמואל י"ב, י"א), ומנגד - את בקשתם כעת להמליך עליהם מלך - "וַתִּרְאוּ כִּי נָחַשׁ מֶלֶךְ בְּנֵי עַמּוֹן בָּא עֲלֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ לִי לֹא כִּי מֶלֶךְ יִמְלֹךְ עָלֵינוּ וְה' אֱ-לֹהֵיכֶם מִלְּקַכֶּם" (שם, י"ב). במצב שכזה, בעת קיומו של מלך ומנגנון, ייפנו אל ה' בעת מצוקה, והוא יאמר להם - לכו אל מלככם אשר בחרתם לכם. או במילותיו: "וַיִּזְעַקְתֶּם בַּיּוֹם הַהוּא מִלִּפְנֵי מִלְּקַכֶּם אֲשֶׁר בְּחַרְתֶּם לָכֶם וְלֹא יַעֲנֶה ה' אֶתְכֶם בַּיּוֹם הַהוּא" (שמואל ח', י"ח). תרגום של תפישה זו בהיבט של הפנייה אל ה' עשוי להיראות כך: כאשר העם נתון לשליטת עם אחר, ניתן לבקש רחמים, להתפלל ולצפות לישועה שתבוא 'מן השמים' - מן המקום הבלתי נודע. כאשר האחריות היא במגרש האנושי, א-להים הוא כבר לא כתובת לא לרחמים ולא לתפילה, שהרי המנהיג הוא שאמור לתת את המענה.

⁷ אכן, אילו למשה לא היה שיקול דעת רחב, וגם לא אחריות המוטלת על כתפיו, לא ניתן היה ללמוד עקרונות במנהיגות ממנו, שהרי הוא לא נתבע להתמודד עם שני מרכיבי יסוד בסיסיים ביותר - שיקול דעת ואחריות.

⁸ מדוע נשלח אהרון למשימה? מדוע משה לא עושה זאת בעצמו? ניכרת כאן חלוקת תפקידים - אהרון בקרבה ובחיבור אל העם, ואילו משה מתייצב נוכח הא-להים.

ליווה את העם לאורך שנות הנדודים במדבר. מיקומו - סביב למחנה, מחייב את העם לצאת החוצה כדי להיפגש בו, ובנוסף - הוא נתפש בעיניהם כפלא¹⁰. בדומה לשליו, מתואר כעולה, אולם לא ברור מהיכן שניהם עולים? דומה שהתיאור הוא מושגי. עלייה פירושה תנועה מלמטה למעלה, וכמו אומר - השליו עולה מן הארץ כמי ששייך אל טבע העולם, וגם הטל עולה מן הארץ - בתנועה הפוכה לתיאור הא-להי המקורי "הַנְּי מִמְטִיר לְכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמַיִם". דומה ששייך זה אל הארץ הוא פועל יוצא לעמלו של משה, שהמתיק וקירב את האמירה הא-להית הנבדלת אל 'מנהגו של עולם'.

ערכים, מוסר ורוחניות

טרם הצעידה קדימה אל המשכו של הסיפור, נכון לעצור, לשאול ולהתבונן. א-להים אומר דבר. משה אומר דבר אחר. ומה ביחס לדבר א-להים הראשון? האם משה מתעלם ממנו? בשורות הבאות עומד להיגלות לעיני המתבונן מחזה מרתק. אכן, לעת עתה דבר ה' הוסט הצידה, אולם בשלבים הבאים עומד משה לחזור אליו, לשורה ארוכה של ציוויים המוקרנים ממנו. לא במילים בהם דיבר ה', אבל בהחלט בתכנים, כשאלו לובשים צורה שונה מן המקור.

דומה שכך הוא המבנה: תחילה העמיד משה תשתית, היענות של א-להים אל העם וחוסר התניה. העם קיבל, והוא כבר מפויס עם הפתרון; והנה הגיע העת להוסיף קומה. כעת עומד להתנהל תהליך נוסף שבמהלכו, בצעד אחר צעד ישוב משה ויקשור את העם אל הקומה הנוספת - הא-להית. בקומה זו - עבודה ותביעה מוסרית ורוחנית הנגזרות מנוכחות א-להים ומן הלחם הפלאי שהוא ממציא להם. בניגוד לשלבים הקודמים, בהם הנושא היה השמיעה למצוקת העם וההענקה, כעת הנושא עומד להיות - תביעות ערכיות ורוחניות. שורה ארוכה של ערכים חינוכיים ורוחניים אליהם הם ייתבעו.

בשורות הבאות תובאנה נקודות ציון מתוך שורה ארוכה של פסוקים, בהם חושף משה טפח ועוד טפח מן הציווי הא-להי ומעצב על ידו עמדה מוסרית ורוחנית חדשה.

פסוק פתיחה לשלב החדש:

זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְקַטֹּף מִמֶּנּוּ אִישׁ לְפִי אֶכְלוּ
עֹמֵר לְגִלְגָּלַת מִסֶּפֶר נַפְשֵׁיכֶם אִישׁ לְאִשׁר בְּאֶהְלוֹ
תִּקְחוּ (שמות ט"ז, ט"ז).

א. "לְקַטֹּף מִמֶּנּוּ אִישׁ לְפִי אֶכְלוּ" - תיאור זה מקפל בתוכו מכוונות - איש אוכל לפי מידת אוכלו, באופן שעשוי ליישב את דעתו ואת ליבו. צו זה

העם. מהו החידוש בדיבור זה שאינו קיים בדיבור א-להים הראשון אליו? מהו ההיגיון במעמד זה לעיני העם?

יש להמשיך לקרוא, לבקש את המענה לשאלות - בכתוב:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: שְׁמַעְתִּי אֶת תְּלוּנַת בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל דְּבַר אֱלֹהִים לֵאמֹר בֵּין הָעַרְבִים תֹּאכְלוּ בָשָׂר
וּבִבְקָר תִּשְׁבְּעוּ לֶחֶם (שם, "א-ב").

במילים אלה מאשר א-להים את דברי משה - פעמיים. פעם אחת בעצם ההתגלות לעיני העם - לבקשת משה, ופעם שנייה - בתוכן הדברים. כאמור, הנושא העומד בבסיס המשבר הוא מעמדם של משה ואהרון. כעת א-להים נראה אל העם, אך לא מדבר אליהם אלא מתוועד עם משה לעיניהם. המסר ברור - ה' שמע את תלונותיכם, הראה את כבודו - לעיני כל העם, ויחד עם זאת הכתובת לדיבור היא משה. בכך יועצם מעמדו בעיני העם.

גם בהיבט התוכן קיים גיבוי מלא. משה הבטיח לעם בשר ולחם ביוזמתו, וכעת א-להים מגבה אותו ומבטיח את שניהם. בניגוד למידתיות עליה דיבר א-להים קודם לכן, כעת הוא מדבר על שביעה, וגם במונח זה הוא מאשר את עמדת משה. המסר - א-להים סומך על משה, יש לו ולשיקול דעתו גיבוי מלא, והמתווה שהוצע על ידו עומד לצאת לדרך.

כעת, אל שהתחולל בפועל:

וַיְהִי בְעָרֵב וַתַּעַל הַשָּׁלֹ וַתִּכַּס אֶת הַמַּחְנֶה וּבִבְקָר
הִיָּתָה שִׁכְבַּת הַטָּל סְבִיב לַמַּחְנֶה: וַתַּעַל שִׁכְבַּת הַטָּל
וְהָיָה עַל פְּנֵי הַמַּדְבָּר דֶּק מַחְסָפִס דֶּק כִּפְפָר עַל הָאָרֶץ:
וַיֵּרְאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו מִן הוּא כִּי
לֹא יָדְעוּ מֶה הוּא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם הוּא הַלֶּחֶם
אֲשֶׁר נָתַן ה' לְכֶם לֶאֱכֹלָה (שם, "ג-ט").

שלושה פסוקים מתארים מה היה, ובהם מופיע מימוש לקונספציית משה ואהרון - שליו ולחם הניתנים מאת ה'. השליו מתואר בקצרה והמפגש עמו נראה מקומי, חולף⁹. בעלותו הוא מכסה את המחנה, ומספק בשר נגיש וזמין לכל נפש. המן לעומת זאת מתואר באריכות, ובהתאם הוא גם

⁹ מכאן ואילך אין כל התייחסות לדבר קיומו של השליו. יתירה מכך - בספר במדבר מתלונן העם על המן, ואינו מזכיר את השליו. המענה למצוקותיו שם יהיה - שליו שיינתן להם לזמן קצר, ומיד אחר כך יידחה: "וְאֵל הָעָם תֹּאמַר הַתְּקַדְּשׁוּ לְמַחֵר וְאֶכְלֶתֶם בָּשָׂר כִּי בְּכִיתֶם בְּאֲזְנֵי ה' לֵאמֹר מִי יֹאכְלֵנוּ בָּשָׂר כִּי טוֹב לָנוּ בְּמִצְרַיִם וְנָתַן ה' לָכֶם בָּשָׂר וְאֶכְלֶתֶם: לֹא יוֹם אֶחָד תֹּאכְלוּן וְלֹא יוֹמִים וְלֹא חֲמִשָּׁה יָמִים וְלֹא עֶשְׂרֵה יָמִים וְלֹא עֶשְׂרִים יוֹם: עַד חָדֵשׁ יָמִים עַד אֲשֶׁר יֵצֵא מֵאִפְכֶם וְהָיָה לָכֶם לְזָרָא יַעַן כִּי מֵאִסְתֶּם אֶת ה' אֲשֶׁר בְּקִרְבְּכֶם וַתִּבְכּוּ לְפָנָיו לֵאמֹר לָמָּה זֶה יֵצְאוּ מִמִּצְרַיִם" (במדבר "א, "ח-כ"). דומה שגם כאן השליו ניתן לטווח קצר, ואולי בהקשר לתפקידו - הידיעה כי ה' הוציאם ממצרים, שיכולה להתקבל בטווח קצר, בניגוד לראייה שה' שומע ומשיג עליהם יום יום, המצריכה התמודדות ומענה מתמשכים.

¹⁰ בתיאור ראייתם אותו, בפניית איש אל אחיו בשאלה 'מן הוא' - שהרי לא ידעו מה הוא, ובצורך שהיה להם בפרשנות משה. משמע שללא פרשנותו הם לא היו קושרים בין שכבת הטל המונחת לפנייהם לבין הלחם שכבר הובטח להם.

את העם לעמדה מדויקת, מדודה, בה מידת העומר היא ביטוי למאוייו הפנימיים של כל אחד ואחד.

ג. "מִסְפַּר נִפְשֵׁיכֶם אִישׁ לְאִשׁוֹ בְּאֶהָלוֹ תִקְחוּ" - לא כל אחד יוצא ללקט, אלא איש אחראי על יושבי אוהלו. מכאן לומדים החכמים על אחריות אדם לפרנסת בני ביתו: "איש לאשר באהלו תיקחו - מכאן שחייב אדם במזונות אשתו ובניו" (מכילתא פרשת בשלח, ט"ז).

ד. בהמשך - מצוה משה שלא להותיר ממנו עד בוקר: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם אִישׁ אֶל יוֹתֵר מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר" (שם, ט"ט). דומה שבכך הוא מיישם את העיקרון הא-להי ללקוט "דבר יום ביומו". לכל יום אוכל משלו והוא משויך אליו, לא אל יום אחר. בהיבט של נוכחות ה' המלווה אותם - זהו ביטחון בקשר אל ה'. סוג של הבטחה לקשר המתחדש בכל יום תמיד.

ה. ביום השישי לוקט העם לחם משנה. שיקוף נוסף לפלא המכוונות הפנימית של העם. בחושים רוחניים חדים הם מזהים את המגולם ביום זה, ומלקטים בו את משנה הלחם¹⁴.

מקפל בתוכו גם הרחקה מאכילה פרועה, כפי שיכלה להצטייר בדמיון הזוכרים את הישיבה על סיר הבשר במצרים¹¹. צעד זה מעצב - אכילה מדויקת ומדודה, והוא משמש כצעד ראשון בשרשרת הערכים והרוחניות אליה הם מוזמנים כעת¹².

ב. "עֹמֶר לְגִלְגָּלֹת" - זוהי מידה קבועה, ובהמשך מתואר העומר כעשירית האיפה. במבט ראשון זוהי סתירה. קודם לכן תוארה מידה אישית העשויה להשתנות מאדם לאדם, וכעת מתוארת מידה הקבועה לכל, 'עֹמֶר לְגִלְגָּלֹת' - בין גדול ובין קטן? משה פותח במילים 'אִישׁ לְפִי אֶכְלוּ', ובכך פונה אל חפץ הלב כנקודת מוצא. ומהו חפץ ליבו של כל אחד ואחד? יכול היה הדבר להישאר פתוח ולהשתנות מאדם לאדם ואף מיום ליום. יכול גם היה להינתן בידי נפשות המיטלטלות בין חמדת העין לבין הצורך המדויק של האדם. מכיוון שמדובר בנפשות שעד כה היו נתונות בעבדות, אך מתבקש שבדרך זו הלקיטה הייתה מתרחקת מן האיכויות - 'ולפתח חטאת רובץ'. בפתרון המוצע - נקודת המוצא היא מידה אישית, ולצידה תרגום המשער מנה קבועה תואמת¹³. משה אם כן, מזמין

נגזרת מגודל גופו ומהקשרים אישיים נוספים. אכילה המיישבת נפשו של אדם קשורה לתרבות, חינוך ומוסכמות, ואפשר שגדול וקטן ישבעו משיעור דומה של אכילה (מעין המציאות המקובלת בה ניתנת מנה קבועה לאנשים שונים, ומיישבת את לב כולם).

¹⁴ כך הוא התיאור: "וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁשִׁי לִקְטוּ לַחֵם מִשְׁנֵה שְׁנֵי הָעֹמֶר לְאֶחָד וַיָּבֵאוּ כָּל נְשִׂאֵי הָעֵדָה וַיִּגִּדּוּ לְמִשְׁהָ" (שם, כ"ב). מה מוביל את העם ללקוט לחם משנה? משה הרי ציווה "אִישׁ לְפִי אֶכְלוּ עֹמֶר לְגִלְגָּלֹת", והם הרי אינם מודעים לציווי הא-להי אל משה ביחס ליום השישי "וַהֲיָה בַיּוֹם הַשְּׁשִׁי וְהִכִּינוּ אֶת אֲשֶׁר יָבִיאוּ וַהֲיָה מִשְׁנֵה עַל אֲשֶׁר לִקְטוּ יוֹם יוֹם" (שם, ה'). דומה שהעם הולך צעד נוסף קדימה במכוונות הפנימית שהייתה לו בלקיטת המן. בדומה ללקיטה 'איש לפי אוכלו' שהניבה את השיעור הרצוי - עומר לגולגולת, כעת מגיע היום השישי, ולקיטתם הפעם היא - שני עומר לאחד. מה הביאם לכך? המקרא עלום. הוא מתאר לקיטה של שני עומר, כמו היה הדבר בטבעיות. הוא מתאר את הנשיאים, המורמים מעם שאינם מבינים, ואת משה המתפעל ממה שאירע: "וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם הוּא אֲשֶׁר דָּבַר ה' שֶׁבְתוֹן שֶׁבֶת קָדַשׁ לָהּ מִקֹּחַ אֶת אֲשֶׁר תֹּאפּוּ אִפּוֹ וְאֶת אֲשֶׁר תִּבְשְׁלוּ בְשֶׁלּוֹ וְאֶת כָּל הָעֵדָף הַנִּיחוּ לָכֶם לְמִשְׁמַרְתְּ עַד הַבֹּקֶר" (שם, כ"ג). משה מאשר את אשר עשו העם בטבעיות, ומצביע על ההתאמה הקיימת בין הגיונם לבין 'אשר דבר ה'". עוד יש לציין את הנתון המתברר בהמשך, על פיו ביום זה ניתנה להם מידה כפולה של מן - "וַיֹּאמֶר ה' נָתַן לָכֶם הַשֶּׁבֶת עַל כֵּן הוּא נָתַן לָכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי לַחֵם יוֹמִים" (ט"ז, כ"ט). אך מתבקש לקשור בין הסך הכולל הכפול, לבין המידה הכפולה שלקט כל אחד ואחד. עם זאת יש לשים לב: נתון זה מתואר בדברי משה מאוחר יותר, והוא עשוי להוסיף נופך בהתנהגות העם, אך הוא אינו מוצג כהסבר האולטימטיבי

¹¹ בפעם הנוספת בה ניתן להם השליו, מתוארת אכילה פרועה שכזו: "וַיִּקְּם הָעָם כֹּל הַיּוֹם הָהוּא וְכָל הַלַּיְלָה וְכָל יוֹם הַמִּתְחַרֵּת וַיֹּאכְלוּ אֶת הַשֶּׁלֶו הַמִּמְעִיט אֲסָף עֲשָׂרָה חֲמֵרִים וַיִּשְׁטְחוּ לָהֶם שִׁטוּחַ סְבִיבוֹת הַמִּחְנֶה: הַבָּשָׂר עוֹדָנוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם טָרָם? קָרַת וְאָף ה' קָרַה בְּעַם וַיִּזַּךְ ה' בְּעַם מִפְּהַר רָבָה מֵאֵד" (במדבר י"א, ל"ב-ל"ג).

¹² מעניין הוא מדרש המכילתא המשייך אל המידה הקבועה של המן סוג של דרך ארץ: "אוכל כשיעור הזה הרי הוא בריא ומבורך, פחות מכאן קלה במעיו, יותר מכן רעבתן" (מכילתא שמות, פרשה ה'). ובהרחבה: "זה הדבר אשר צוה ה' לקטו ממנו וגו'. אמרו: 'עכשיו יצא נחשון בן עמינדב וביתו ומלקט הרבה, יצא עני שבישראל ומלקט קימעא'. וכשהו באין לידי מדה וימודו בעומר, אמרו: 'אוכל כשיעור הזה הרי הוא בריא ומבורך, פחות מכאן קלה במעיו יותר מכן רעבתן'" (שם פרשה ה'). מדרש זה פותח בתיאור של אמירה/מחשבה מוקדמת הסבורה שנחשון בן עמינדב עשוי ללקוט הרבה, ולצידה מחשבה שעני שבישראל ילקוט מעט. עם המדידה מתבדות שתי המחשבות, ומתברר ששניהם לקטו שיעור אחד. המדרש אינו מדבר על נס, דומה שהוא מצביע על המכוונות הקשורה לעמדה מוסרית (המילה 'אמרו' מצביעה על הבנתו את המילים ה'מרבה' ו'הממעט' בפסוק י"ז לא כתיאור להתרחשות, אלא כתיאור לטבעם של בני אדם שמתבקש שירבו או שמתבקש שימעטו. למעשה, לאחר המדידה התברר שלא כך היה).

¹³ ביטוי יפה לעיקרון זה קיים בהלכות יום הכיפורים. ביום זה קיימת חובת עינוי - 'ועיניתם את נפשותיכם', ומימושה בחיוב האוכל הוא בשיעור קבוע לכל אדם - ככותבת. בשתייה לעומת זאת החיוב הוא על 'מלוא לוגמיו' והוא משתנה מאדם לאדם. דומה שההיגיון הוא כזה: שתייה נתפשת כצורך פיזי, ומידתה

משה ואהרן. לנגד עינינו התגלה מחזה מרתק: לא-להים מענה לשבר, אך למשה ולאהרן מענה אחר. א-להים מתייצב בעמדה גבוהה, ומנגד - מתייצבים השניים בדאגה אנושית של מי שנתון כאן ועכשיו, מופקד על המתרחש בפועל.

א-להים - מגבה, תומך ומעצים את מנהיגותם. ומה בדבר אמירתו הוא? התשובה המקראית לכך מצביעה על שלבים. בצעד ראשון נדחה הפתרון הא-להי. לאחר הינתן הבשר והלחם מוכשרת הדרך, ובצעד ועוד צעד נחשף העם אל המחזה הא-להי, אל תכונותיו הפלאיות של המן. תכונות אלה מזמינות אותו לעמדה חדשה - מוסרית ורוחנית גם יחד.

קצת ניתן אולי לענות על שאלה נוספת. מהו הקשר שבין שאלת המהות המשתקפת מטענת העם - 'מנהיגות בישראל מהי', לבין המענה הניתן לה בלבוש המן ובלבושה של השבת? דומה שניתן לומר כך: העם רוטן על מנהיגו בבקשו לחם למחייתו. כמענה, ניתנות לשאלתו שתי תשובות. תשובת א-להים - 'לחם מן השמים', תשובת משה ואהרן - 'לחם העולה מן הארץ'. למעשה, משה יוזם, נוטל אחריות ורוקם יצירה הממזגת בין השתיים. דומה שמעורבותו והאחריות שהוא נוטל בדרך טיפולו בפרשה, מהווים תשובה עמוקה לשאלת העם. בניסוח אחר - התשובה למצוקה הפיזית של העם היא במן הניתן להם מאת ה'. התשובה לשאלה המהותית בדבר מעמדה של מנהיגות בשר ודם, משוקעת בתהליך היווצרותו של הפתרון - בדרך בה הוביל משה כמנהיג את המשבר ובדרך בה מיזג בין הנוכחות הא-להית לבין הנוכחות האנושית גם יחד.

ועדיין, המידה האנושית הנמזגת כאן היא ראשונית. הסיפור במהותו הוא של לחם ניסי, של פלא המלווה את העם בכל שנות המדבר, של א-להים הנוכח כבקשתם, ושל אכילת דבר מן המוכן. סוג של ילדות שאין עמה עבודה ואחריות. דומה שהממד הנוסף, עשוי להגיח בפרשייה זו ממקום לא צפוי.

וְהָיָה בַיּוֹם הַשְּׁשִׁי

א-להים מדבר על לקיטת המן 'דבר יום ביומו', ומנגד, מעמיד את 'היום השישי' בו יכינו את אשר יביאו. מה מקופל במתח שבין שני אלו? 'דבר יום ביומו' פירושו - א-להים נוכח, והוא עומד להמטיר את המן מן השמים יום יום. ומה מוטל על האדם? לאסוף ולאכול. בהמשך מעצים משה עיקרון זה, באיסור שלא להותיר דבר עד בוקר. בהקשר לדיון על מנהיגות, להותיר פירושו - לחשוב קדימה, על המחור, לא רק על היום. אל"ף ב"ת במונחים של אחריות היא הדאגה למחר. במונחי המן שבמדבר - זהו חטא, ועליו קוצף משה יותר מעל כל דבר אחר בפרשה. משה אוסר על העם להניח ליום המחרת, ובכך הוא מציב את העם בעמדה שהייתה חסרה להם כל כך - של קבלה

1. בתהליך ההולך ומבשיל, פוגש העם לראשונה את המושג - שבת: "וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם הוּא אֲשֶׁר דָּבַר ה' שֶׁבֶתוֹן שֶׁבֶת קִדְשׁ לַה' מִקֹּדֶשׁ. אֵלֶיךָ יֵשׁ לַהֲתַכּוֹנֵן, שֶׁהָיָה הַשֶּׁפַע לֹא יִינָתֵן בָּהּ: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲכַלְהוּ הַיּוֹם כִּי שֶׁבֶת הַיּוֹם לַה' הַיּוֹם לֹא תִמְצָאֶהוּ בַשָּׂדֶה" (שם, כ"ה). כאמור, השפע בפרשייה זו הוא סוג של מפגש עם א-להים. עד כה הם מוצאים אותו במן הניתן להם. כעת השפע והמפגש עם א-להים עוברים למקום אחר: "רָאוּ כִּי ה' נָתַן לָכֶם הַשֶּׁבֶת עַל כֵּן הוּא נָתַן לָכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי לֶחֶם יּוֹמִים שְׁבוּ אִישׁ תַּחְתָּיו אֵל יֵצֵא אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי". השפע הוכן ביום השישי, ובשבת הוא מצוי במקומו של האיש, שאינו צריך לצאת ממקומו. ברכה א-להית הנמצאת ב"ש' ובקיים שהוכן מראש.

2. בתורה שבעל פה. בשורה ארוכה של לימודים, מציינים מדרשי אגדה עוד ועוד תכונות פלא שהיו למן. התכונות - הופכות את סיפורו ל'מפגש' עם הוויה שהיא הרבה מעבר לפתרון למצוקת הרעב שבעטייה יצאה הפרשייה אל הדרך¹⁵.

מה בין 'מנהיגות בשר ודם' לבין המן?

בטרם בואנו לקשור אחרית בראשית, נסכם בקצרה. בפתח הלימוד נשאלה שאלה: איזה סוג של מנהיג היה משה? באנו בשערי פרשייה המתארת שבר בין העם לבין מנהיגיו -

לתופעה זו. בפרק 'וְהָיָה בַיּוֹם הַשְּׁשִׁי' יפתח פתח נוסף להבין מה הניע את העם להתנהגותם זאת.

15 נמנה מקצת מתכונותיו כפי שהן משתקפות במדרשי החכמים (תלמוד בבלי יומא ע"ה, ע"א). מכנה משותף לרבים מהם - תפישה הרואה במן הרבה מעבר לפונקציה האוכל שבו. שוב ושוב מתואר מפגש בערכי מוסר צדק ומשפט, שנלוו לחלוקתו: "תניא איך: 'גד' - שמגיד להם לישראל אי בן תשעה לראשון ואי בן שבעה לאחרון. 'לבן' - שמלבין עונותיהן של ישראל". התיאור הוא של אישה שהתגרשה או שמת בעלה, היא התחתנה, ולא ברור האם הריונה הוא מן האיש הראשון או מן האחרון. המן ירד בביתו של האב, ובכך הוכרע הספק; "תניא, רבי יוסי אומר: כשם שהנביא היה מגיד להם לישראל מה שבחורין ומה שבסדקין, כך המן מגיד להם לישראל מה שבחורין ומה שבסדקין. כיצד? שנים שבאו לפני משה לדין זה אומר: עבדי גנבת, וזה אומר: אתה מכרתו לי. אמר להם משה: לבוקר משפט. למחר אם נמצא עומרו בבית רבו ראשון - בידוע שזה גנבו, אם נמצא עומרו בבית רבו שני בידוע שזה מכרו לו". בדוגמה זו יורד המן במקום שראוי לו לעבד להימצא, לא במקום בו הוא נתון בפועל; "וכן איש ואשה שבאו לפני משה לדין. זה אומר: היא סרחה עלי, והיא אומרת: הוא סרח עלי. אמר להם משה: לבקר משפט. למחר, אם נמצא עומרה בבית בעלה - בידוע שהיא סרחה עליו, נמצא עומרה בבית אביה - בידוע שהוא סרח עליה". המן בציור זה משמש כבורר בין אישה לבין בעלה. כאמור, התשתית לדרשות אלו נמצאת בפשוטו של מקרא.

ובחזרה אל נושא הפרשה: העם דוחה את מנהיגיו. רואה במנהיגות בשר ודם סתירה למצב הרצוי בו האדם נתון ביד ה', ללא אחריות על המציאות, וכפי שהיה מצבם במצרים. בצעד ראשון נענה א-להים לבקשתם, בדמות המן - לחם א-להי, 'דבר יום ביומו'. סוג של 'נוכחות א-להית-הורית' מוגברת. כעת הוא מציעד אותם צעד נוסף, אל ברכת היום השישי. ביום זה הם ייפגשו בשפע כפול, והם ייקחו כפליים מן המנה היומית. א-להים ידבר איתם על אפייה, על בישול ועל עשייה, שמהותם היא - הכנה. בניגוד ל'דבר יום ביומו' המגלם את התלות בה', הכנתם כעת תגלם את החשיבה על המח, תוקרן מתפישה של אחריות. שבת נכנסת, 'קודש לה', אך באופן פרדוקסאלי, ברכתה היא - בהכנות שהכין האדם מערב שבת, במידת האחריות שנטל על עצמו ועל עתידו, וכעת - אלו מתקדשים, וזוכים להיות - "שבת קדש לה".

מובהקת, כמאמינים שגם מחר א-להים יעניק להם. ממש כמו תינוק הסומך על אמו שתאכיל אותו 'דבר יום ביומו'.

לצד זאת, מוזמן העם לעמדה נוספת: "וְהָיָה בַיּוֹם הַשְּׁשִׁי וְהִכִּינוּ אֶת אֲשֶׁר יִבְיָאוּ וְהָיָה מִשְׁנֵהוּ עַל אֲשֶׁר יִלְקְטוּ יוֹם יוֹם" (שם, ה'). יום שישי הוא יום של הכנה, יום של מחשבה על המח, ניצן ראשון למושג אחריות. במקביל, מתעורר העם לעמדה זו מעצמו (שם, כ"ב). תגובת משה לכך היא מפתיעה: "וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' שִׁבְתוֹן שִׁבְתוֹן קָדַשׁ לָהּ מִחֵר אֶת אֲשֶׁר תֹּאפּוּ אָפוּ וְאֶת אֲשֶׁר תִּבְשְׁלוּ בִשְׁלוּ וְאֶת כֹּל הָעֹדֵף הַנִּיחוּ לָכֶם לְמִשְׁמַרְתְּ עַד הַבֶּקֶר" (שם, כ"ג). הקורא מתקשה להאמין. משה מדבר על שבתו ועל שבת קדש לה', כצידוק ללקיטה הכפולה של העם, אך מיד הוא חוזר למלאכות יום השישי, כשאוכל השבת נתפש כעודף המונח למשמרת עד הבוקר. אכן, הנושא אינו קדושת השבת, ואף לא ההכנות הנדרשות אליה. הנושא הוא הלקיטה הכפולה, מלאכות המשביחות את המן (אפייה ובישול), והשארות האפשרית ליום המח. אות וסימן לכך בפסוק העוקב: "וַיִּנְיְחוּ אֹתוֹ עַד הַבֶּקֶר כַּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה וְלֹא הִבְאִישׁ וְרִמָּה לֹא הִיְתָה בּוֹ". עד הבוקר פירושו עד יום השבת, והנושא הוא אחריותו של אוכל שהונח מיום שישי אל בקר המח. בכל יום אחר הוא היה נבאש, אות לפגימה בהתמסרות הגמורה הנדרשת מן האדם כלפי א-להים. בבוקר זה מעמדו הוא אחר¹⁶.

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב שמעון קליין, תשע"ד
 עורך: חננאל רוס
 בית המדרש הווירטואלי
 מיסודו של
 The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
 האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
 האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
 משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
 דוא"ל: office@etzion.org.il
 לביטול רישום לשיעור:
<http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php>

בפסוקים אלו נתפשת השבת כיום בו הברכה מצויה במקומו של איש. אין צורך לצאת ולבקש אותה במקום אחר. אך מהי ברכה זו? לא ברכת ה' בבריאה, ולא ברכה הבאה מאליה. ברכת השבת תלויה בעמלו המוקדם של האדם. "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲכַלְהוּ הַיּוֹם" (שם, כ"ה) - את אשר הנחתם למשמרת מאתמול, "כִּי שִׁבְתָּ הַיּוֹם לָהּ הַיּוֹם לֹא תִמְצָאָהּ בְּשַׂדְּהָ" (שם, כ"ד). עוד אומר להם משה: רְאוּ כִּי ה' נָתַן לָכֶם הַשִּׁבְתָּ עַל כֵּן הוּא נָתַן לָכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי לָחֶם יוֹמִים" (שם, כ"ט). הנושא כעת הוא השבת, 'ה' נתן לכם אותה, על כן הוא נותן לכם ביום השישי לחם יומיים - כהכנה'. "שָׁבוּ אִישׁ תַּחְתּוֹי אֶל יֵצֵא אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי" (שם) - במקומו של איש, שהרי תחתיו מונחת הברכה הא-להית, ב'ש' ובקיים שהוכן מראש.

ומה בדבר הבשר? ישנה התעלמות ממנו בהמשך. למעשה - לימים נראה שהוא איננו, והעם שוב מבקש בשר - במדבר פרשת בהעלותך. השתיקה ממנו מספרת על התמסמות. בפועל - אפילו במדבר עדיין הוא לא יים.

¹⁶ בהיבט הפרשני - המוקד בפרשייה זו הוא יום השישי ומעמדה של ההכנה לשבת - כמייצרים את קדושת השבת, לא השבת כשלעצמה. כך בציווי הראשון בו מדבר א-להים על יום השישי "וְהָיָה בַיּוֹם הַשְּׁשִׁי וְהִכִּינוּ אֶת אֲשֶׁר יִבְיָאוּ וְהָיָה מִשְׁנֵהוּ עַל אֲשֶׁר יִלְקְטוּ יוֹם יוֹם" (שם, ה'); מאוחר יותר מתוארת הלקיטה הכפולה ביום השישי, מבלי שהעם יודע דבר על השבת: "וְהָיָה בַיּוֹם הַשְּׁשִׁי לְקַטְו לָחֶם מִשְׁנֵהוּ שְׁנֵי הַעֲמָר לְאָחַד וַיִּבְאוּ כָל גְּשִׁיאי הָעֵדָה וַיִּגִּידוּ לְמֹשֶׁה" (כ"ב); עוד מתואר ייחודה של השבת באכילה שבה מיום האתמול - יום השישי (וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲכַלְהוּ הַיּוֹם (את העודף), שהרי ביום זה לא תמצאוהו (את המן) בשדה (שם, כ"ה); וביתר שאת: "רְאוּ כִּי ה' נָתַן לָכֶם הַשִּׁבְתָּ עַל כֵּן הוּא נָתַן לָכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי לָחֶם יוֹמִים שָׁבוּ אִישׁ תַּחְתּוֹי אֶל יֵצֵא אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי" (שם, כ"ט).